

PENSIOENVOORZIENINGEN

door Drs. H. Marseille

Inleiding

Het is om meer dan één reden gerechtvaardigd aan de verwerking van pensioenlasten in de jaarrekening afzonderlijk aandacht te besteden. Eén van die redenen is dat pensioenaanspraken gebruikelijk tegen contante waarde in de balans worden opgenomen in tegenstelling tot andere passiva die gewoonlijk worden gewaardeerd op basis van nominale waarde.

Het vraagstuk van de verwerking in de balans en de winst- en verliesrekening is in de kern een toerekeningsvraagstuk. Echter, zo eenvoudig als het gesteld is zo moeilijk is de uitwerking ervan. Er is immers sprake van een bijzonder lange termijn tussen het ontstaan van de pensioenaanspraken tijdens de diensttijd en het „genieten” ervan na afloop, die gemiddeld op 40 jaren kan worden gesteld. Bij een ideaal toerekeningsmodel zou feitelijk het bij pensionering benodigde vermogen voor alle alsdan opgebouwde aanspraken gelijkmatig, naar rato van het salarisverloop, aan alle voorafgaande dienstjaren moeten worden toegerekend - uiteraard met inachtneming van een rentefactor. Wat betreft toekomstig salarisverloop, rendement, vertrekans en sterftekans, bestaat echter zoveel onzekerheid dat de realiteitswaarde van zo'n model ernstig in twijfel moet worden getrokken. Niet alleen is de waarde van de parameters die de uitkomst, de procentuele premielast, over langere termijn bepalen onzeker, de uitkomst is bovendien in hoge mate gevoelig voor relatief kleine wijzigingen daarvan. De gevoeligheid ten opzichte van de rentefactor blijkt uit het feit dat bij een wijziging van 1% de jaarlijkse last met 20% tot 25% kan stijgen of dalen. Een jaarlijkse trendstijging van de lonen van 1% meer of minder heeft, bij een pur sang eindloonsysteem, een overeenkomstig effect.

In landen als Nederland, waar het zogenaamde kapitaaldekkingssysteem is voorgeschreven, worden alle middelen, nodig voor de uitkering van pensioenen, tijdens de diensttijd uit het vermogen van de onderneming afgezonderd. Toepassing van de formule: jaarlijks kostenbedrag = jaarlijkse premie- of koopsombetaling leidt voor de gehele periode van de diensttijd tot een juiste belasting van het resultaat. De toerekening aan de opvolgende jaren, die daaruit voortvloeit is niet altijd bevredigend. Het arsenaal van de actuaris bevat namelijk een groot aantal stelsels die, in overigens gelijke omstandigheden, in uiteenlopend tempo de financiering regelen. Deze jaarlijkse verschillen kunnen cumulatief tot grote omvang oplopen zoals de ontwerp-richtlijnen van het TO met behulp van grafieken aantonen. De vraag is bovendien of de doelstelling van de jaarrekening en het daarmee samenhangende vereiste een getrouw beeld van vermogen en resultaat te geven zich in alle omstandigheden met een toerekening van lasten verdraagt die wordt beheerst door andere doelstellingen. Deze laatste laten, naar blijkt, toe dat elementen van het omslagstelsel

vermengd worden met de in beginsel beoogde kapitaaldekking. De stelling „What good is for the actuary, is good for reporting” gaat niet altijd op.

Aanvaarding van het feit dat toerekening van lasten aan opvolgende jaren en het financieringsschema in principe te scheiden zaken zijn houdt in dat men gehouden is zich voor de opstelling van de jaarrekening in de merites van het financieringsstelsel te verdiepen. Men begeeft zich daarbij op een terrein dat voor menigeen onbekend is en waar de voertaal voor buitenstaanders onverstaanbaar is. Niet voor niets hebben de Amerikanen destijds in APB 8 een uitvoerige „Glossary” opgenomen en geeft IAS E 16 een lijst van gebruikte termen met omschrijvingen.

Uit het bovenstaande kan worden afgeleid dat twee soorten voorzieningen in de balans kunnen voorkomen:

- a) bij interne financiering: voorziening voor verplichtingen in eigen beheer, opgebouwd tijdens de diensttijd van werknemers, geleidelijk aflopend daarna;
- b) bij externe financiering (via fondsen of verzekeringsmaatschappijen): voorziening ter overbrugging van het jaar van toerekening en het jaar van betaling, uiterlijk aflopend bij pensioeningang.

Er komen regelingen voor waarbij de aanspraken van werknemers niet in termen van jaarlijkse pensioenrechten maar in die van ondernemingsbijdragen zijn vastgelegd. Soortgelijke regelingen bieden voor de opstelling van jaarrekeningen nauwelijks problemen en zullen hierna niet verder besproken worden.

Het pensioenvraagstuk krijgt in internationaal verband een extra dimensie:

- In diverse landen is externe financiering van pensioentoezeggingen niet verplicht gesteld; een toezichthoudend orgaan, zoals in Nederland de Verzekeringskamer, ontbreekt dan veelal;
- De mate waarin door middel van staatspensioenen en dergelijke in de oudedagsverzorging wordt bijgedragen verschilt van land tot land;
- In sommige landen zoals Engeland en Nederland neemt het aantal final-pay regelingen hand over hand toe; meer dan elders het geval is.

Internationale regels

IASC, Verenigde Staten (V.S.), Canada, Engeland, Nederland

Allereerst wordt aandacht besteed aan de regels die in bovengenoemde landen en door het IASC zijn opgesteld. Deze regels zijn meer uitgewerkt dan die van Duitsland en Frankrijk die vervolgens kort aan de orde komen.

Amerika heeft in 1966 de spits afgebeten met APB 8, recentelijk iets aangepast met FASB 36. Een herziening van deze regels staat op stapel. Canada volgde in 1968. Nederland publiceerde in 1975 een ontwerp-Beschouwing; een definitieve versie verscheen in 1979 die nagenoeg ongewijzigd in 1980 in de ontwerp-richtlijnen werd opgenomen. In 1975 verscheen bij de Britten Research Study 10 uitgegeven door „The Institute of Chartered Accountants in England and Wales”. Een ontwerp exposure-draft circuleert momenteel voor

commentaar maar is nog niet vrijgegeven voor publicatie. Naar verluidt sluit deze draft in belangrijke mate aan bij de Research Study en de in 1980 gepubliceerde IAS E 16 waarvan de commentaarfase onlangs is afgesloten.

Hier wordt niet verder ingegaan op de status of het gezag van de verschillende organen die zich met regelgeving bezig houden. Volstaan wordt met de opmerking dat de stille regelgever in de verschillende landen, de belastingdienst, vermoedelijk zijn „cantus fiscus” in het in menig landelijk orkest mee blaast.

Hierna zijn twee tabellen opgenomen die vergelijkenderwijs weergeven welke regels voor de balans en winst- en verliesrekening (tabel 1) en de toelichting (tabel 2) gelden.

Toelichting bij tabel 1 - Grondslagen waardering en resultaatbepaling

De regels schrijven voor de toerekening van lasten in 't algemeen consistente toepassing van een actuariële methode voor. Welke eigenschap een methode actuariel maakt is niet aanstonds duidelijk; vermoedelijk elke rekenarij met sterftekansen in combinatie met rentefactoren. (Het latijnse woord „actuarius” betekent „snelschrijver” of „rentmeester”.) Consistentie is overigens geen overbodige luxe op een terrein waar veel grijs, weinig wit-zwart is. Alle regelingen stellen voorts dat de lasten toegerekend moeten worden aan de diensttijd (ad a) waarmee het omslagstelsel („pay as you go”) en het rentedekkingsstelsel („terminal funding”) voor de toerekening van lasten tot onaanvaardbare praktijk zijn verklaard. Verder blijkt dat alle regelingen het accrualconcept voorstaan (ad b); de jaarlijkse pensioenlasten mogen dus niet zonder meer uit de jaarlijkse premienota worden afgeleid.

Bij de toerekening van back service-lasten (in het Engels: past service cost, prior service cost) - ad c - blijkt Nederland een ander standpunt te huldigen dan de angelsaksische landen: Nederland legt voor deze lasten een relatie met de achterliggende diensttijd en stelt dat deze niet op toekomstige jaren dienen te drukken. De andere landen, onderkennende dat de back service-lasten reken-technisch berusten op voorgaande diensttijd, leggen een relatie met de toekomstige diensttijd en schrijven spreiding over toekomstige jaren voor. Het IAS-voorstel spaart de kool en de geit en laat beide toerekeningsmethoden toe. De argumenten die voor de angelsaksische handelwijze worden aangevoerd overtuigen niet en doen geforceerd, zo niet opportunistisch aan. Men hoort in dit verband wel het standpunt verwoorden dat pensioenlasten veel eerder gezien moeten worden als een last voor de collectiviteit van het personeel dan dat een relatie zou moeten worden gelegd met de individuele werknemers. Het Nederlandse standpunt dat pensioenverplichtingen evenals andere verplichtingen in de balans moeten worden gepassiveerd is feitelijk voor de hand liggend; een goed argument voor een andere behandeling, ook van back service lasten, is nauwelijks denkbaar.

De basis voor de toerekening van lasten aan de opvolgende jaren kan statisch of dynamisch zijn (ad d). De statische methode (accrued benefit method, unit credit method, koopsommenstelsel) rekent jaarlijks met de opgebouwde pensioenrechten. De jaarlijkse last per werknemer stijgt alleen al doordat de

prijs per eenheid met het ouder worden toeneemt. De dynamische methode (projected benefit method) gaat uit van de totale aanspraken die bij pensionering worden verkregen en verdeelt de daarmee samenhangende lasten gelijkmatig over de jaren. De dynamische methode vertoont overeenkomst met het hier te lande bekende premiestelsel. Als bij die projectie de toekomstige salarisstijgingen en trendverhogingen worden betrokken en de kosten worden toegerekend aan de jaren op basis van het salarisverloop spreekt men wel van het dynamisch premiestelsel.

Toepassing van de statische methode heeft het voordeel van de eenvoud; de jaarlijkse kosten nemen echter belangrijk toe naarmate de (gemiddelde) leeftijd van de werknemer(s) stijgt. De dynamische methode is gecompliceerd maar leidt in het algemeen tot evenwichtiger uitkomsten door in zekere mate te anticiperen op de toekomstige relatief hogere lasten.

Eén en ander overziende kan het volgende geconcludeerd worden:

1. Bij de angelsaksische systemen ontstaat door de spreiding van back service-lasten over de toekomstige dienstjaren een achterstand; er ontstaat echter tevens een tegengesteld effect indien voor de toerekening van lasten de dynamische methode wordt gevolgd. De research study van de Engelsen beveelt aan de dynamische methode voor te schrijven; in de V.S. en Canada is toepassing van de statische methode ook toegelaten. De systemen van de angelsaksische landen bieden dus geen garantie dat alle pensioen-verplichtingen volledig door externe financiering of door aanvullende voorzieningen in de balans gedekt zijn. De charme van deze systemen is dat schoksgewijze beïnvloeding van het resultaat (als gevolg van wisselende inflatie) vermeden wordt.
2. De in Nederland geldende (ontwerp)richtlijn de pensioenverplichtingen minimaal afgedekt te hebben (door externe financiering of door aanvullende voorzieningen in de balans) leidt tot een juiste presentatie van het vermogen; door de volledige indekking jaarlijks van alle verplichtingen is het mogelijk dat de jaarlijkse pensioenlast wisselt naar de mate waarin de inflatie een wisselend verloop heeft. Bij de toepassing van de dynamische methode - in Nederland ook toegestaan en wel toegepast - ontstaat een buffer die de inflatoire schokken kan opvangen. Deze laatste oplossing: volledige dekking in combinatie met de dynamische methode, voldoet uit oogpunt van de presentatie van zowel vermogen als resultaat. De pensioen-voorziening heeft dan de kenmerken van een dynamische voorziening.

IAS E 16 en de angelsaksische regels besteden aandacht aan de actuariële berekeningen, de behandeling van verschillen die ontstaan tussen de actuariële veronderstellingen - aan die berekeningen ten grondslag liggende - en de realiteit (ervaringsaanpassingen, experience adjustments) en de behandeling van de invloed op de uitkomsten bij wijziging van de actuariële veronderstellingen (ad e). In Nederland waar het kapitaaldeckingsstelsel als financieringsstelsel wettelijk verplicht is bestaat geen behoefte aan deze regels; zulke verschillen komen extern bij de verzekeraars tot uitdrukking. Dit ligt anders in de angelsaksische landen waar die wettelijke verplichting voorzover bekend niet alge-

meen geldt; het wekt geen verwondering dat bij deze propagandisten voor de gelijkmatige belasting van het resultaat in 't algemeen spreiding wordt voorgestaan; soms is directe verwerking in het resultaat toegestaan.

In een aantal landen (V.S., Canada, Nederland) worden wat de behandeling van pensioenrechten betreft gevolgen verbonden aan het feit dat bij sommige ondernemingsregelingen de pensioenrechten die naar evenredigheid van de verstreken diensttijd de werknemers toekomen, bij voortijdig vertrek niet volledig worden meegegeven (ad f). In dat geval geldt voor een deel van de pensioenrechten een voorwaardelijke toezegging. APB 8 regelt dat althans het onvoorwaardelijk deel (vested benefits), zij het met een zekere gelijkmatigheid, voorzien wordt. De Canadese regels bepalen dat de tegenwaarde van de onvoorwaardelijke rechten, voorzover niet ten laste van het resultaat gebracht, in de balans als voorziening worden opgevoerd met, tot een gelijk bedrag, een tegenpost aan de actiefzijde. Wat betreft het voorwaardelijk deel van de pensioenverplichtingen kan in Nederland volstaan worden met vermelding in de toelichting; een voorziening in de balans kan voor dat deel achterwege blijven.

Het lijkt nauwelijks verdedigbaar aan de behandeling van voorwaardelijke en onvoorwaardelijke verplichtingen zo uiteenlopende consequenties te verbinden als vooral de Nederlanders doen. In de praktijk hebben de voorwaardelijke verplichtingen bedragmatig voor verreweg het grootste deel betrekking op de oudere groep werknemers; de mobiliteit van deze categorie is nagenoeg nihil. De conclusie is dat de, de jure voorwaardelijke, verplichtingen voor nagenoeg het volle bedrag onvoorwaardelijk zullen worden.

Dat in andere landen rechtstreekse boeking van pensioenlasten ten laste van het eigen vermogen (ad g) expliciet verboden wordt of zelfs niet aan de orde wordt gesteld is begrijpelijk; bij de mogelijkheid omvangrijke incidentele lasten over de toekomst te spreiden zal de behoefte aan een uitzondering op de all-inclusive regel nauwelijks gevoeld worden. In Nederland, waar spreiding van back service-lasten in beginsel niet is toegelaten bestaat de mogelijkheid omvangrijke eenmalige lasten als gevolg van verbeteringen van pensioenregelingen rechtstreeks ten laste van het eigen vermogen te brengen.

Toelichting bij tabel 2 - Gegevens in de toelichting

Veelal wordt onderkend dat de regels voor de verwerking van pensioenlasten door een grote mate van flexibiliteit worden gekenmerkt zodat de voorschriften voor vermelding van gegevens in de toelichting extra accent dienen te hebben.

In het algemeen geldt dat de grondslagen voor de waardering en resultaatbepaling, waaronder begrepen de actuariële methode die gevolgd wordt bij de toerekening van pensioenlasten (statisch, dynamisch) worden uiteengezet (ad b). Hieruit moet worden afgeleid dat deze informatie ook moet worden gegeven als een voorziening in de balans niet gevormd hoeft te worden; een regel die althans in de Nederlandse praktijk niet altijd nageleefd wordt.

De aandacht zij er op gevestigd dat IAS E 16 en FASB 36 vermelding verlangen van de wijze waarop fondsvorming buiten de onderneming plaats vindt (ad c). Deze en andere voorschriften op het gebied van pensioenlasten zullen

internationaal opererende concerns nog al eens voor praktische problemen kunnen stellen.

Duitsland, Frankrijk

De huidige situatie in Duitsland is kort als volgt te schetsen: De Duitse wet (Aktiengesetz) kent geen verplichting tot passivering van pensioenverplichtingen; evenmin geldt de minder vergaande eis minimaal deze verplichtingen in de toelichting te vermelden en te kwantificeren. Het Bundesgerichtshof heeft in 1961 beslist dat de Duitse ondernemer een „Passivierungswahlrecht” heeft. Deze beslissing is destijds gemotiveerd met (onder meer) de overweging dat, bij een passiveringsplicht, vele ondernemingen niet in de gelegenheid zouden zijn aan de werknemers pensioenen toe te zeggen (!); voorts dat het tot uitkering komen van pensioenen en de hoogte ervan onzekere factoren zijn. Ook bij de in 1974 van kracht geworden „Betriebsrentengesetz” - waarbij onder meer de tot dan toe voorwaardelijke rechten grotendeels werden omgezet in onvoorwaardelijke, en de werkgevers verplicht werden eens per drie jaar de lopende pensioenuitkeringen aan te passen - heeft de wetgever uitgesproken er van uit te gaan dat het zogenaamde „Wahlrecht” gehandhaafd zou blijven. Hierbij is vermeldenswaard dat in Duitsland geen verplichting bestaat de pensioentoezeggingen tijdens de diensttijd van de betreffende werknemers extern te financieren. Externe financiering vindt veelal niet plaats; de veiligstelling van de pensioenrechten geschiedt in dat geval middels een solvabiliteitsverzekering waarvoor een risicopremie wordt betaald. Het is niet verwonderlijk dat het Institut der Wirtschaftsprüfer in 1976 (opnieuw) met kracht van argumenten stelling heeft genomen tegen het „Wahlrecht”, tot nu toe echter zonder resultaat. „Der Öffentlichkeit ist nicht bewusst,” protesteert het Institut „dass nach geltenden Recht auch bei Fehlen von Pensionsrückstellungen ein uneingeschränktes Testat gegeben werden muss, ja sogar eingeklagt werden kann. Das Passivierungswahlrecht für Pensionsverpflichtungen ist ein ungutes Beispiel für den Mangel an Übereinstimmung, der zwischen den Erwartungen der Öffentlichkeit an das Wirtschaftsprüfertestat und der Rechtswirklichkeit besteht.” (De Duitse accountant in gewetensnood!)

De Franse situatie wordt gekenmerkt door het feit dat vrijwillige pensioenregelingen van ondernemingen betrekkelijk weinig voorkomen. De staats- en brancheregelingen schijnen reeds in een redelijke oudedagsverzorging te voorzien. Vaste spelregels voor de behandeling van pensioenlasten uit hoofde van excedentregelingen van ondernemingen blijken niet te bestaan. Zo lijkt het mogelijk zodanige lasten eerst bij pensionering van de werknemers te verwerken.

Slotopmerkingen

Het voorgaande heeft aangetoond dat internationaal veelal niet de verplichting geldt de contante waarde van alle pensioenrechten van werknemers in de balans op te nemen. Het in toenemende mate voorkomen van final-pay regelingen en de in sommige landen voortwoekerende inflatie accentueren het feit dat wellicht vele balansen de pensioenverplichtingen niet volledig weer-

geven. Overigens past enige relativering: De praktijk in Nederland leert dat de pensioenlasten bij niet-final-pay-regelingen veelal volledig betaald en als kosten verwerkt zijn zodat geen achterstand in de jaarrekening ligt besloten; daarentegen worden de veelal betere eindloonregelingen dikwijls met zekere achterstand gefinancierd zonder dat voor die achterstand steeds voorzieningen in de balans worden gevormd. De vraag is in welke van de twee gevallen - bij overigens gelijke omstandigheden - de balans de facto het meest een vertekend beeld geeft. In het eerste geval kan er door een ontoereikend niveau van de pensioenregeling sprake zijn van een sluimerende verplichting.

TABEL 1

<i>Grondslagen waardering en resultaatbepaling</i>	<i>IAS E 16</i>	<i>V.S. APB 8 annex FASB 36</i>	<i>Canada Hfd. 3460</i>	<i>U.K. Res. St. 10</i>	<i>Nedl. Afdg. 2.12.4</i>
a. Toerekening lasten aan actieve periode deelnemers	x	x	x	x	x
b. Dwingend onderscheid tussen jaarlijkse premiebetaling en jaarlijkse kosten (accrual concept)	x	x	x	x	x
c. Toerekening van backservice-lasten (spreiden over toekomstige jaren (T) of direct (D))	T of D	T	T	T	D
d. Basis voor toerekening van kosten aan opvolgende jaren (statisch (St) of dynamisch (Dy))	St of Dy	St of Dy	—	Dy	St of Dy
e. Toerekening van · ervaringsaanpassingen	T of D	T	—	T	—
· invloed wijziging actuariële veronderstellingen (spreiden toekomstige jaren (T) of direct (D))	T	T	T of D	T	—
Actuariële waardering	1 ^o /3 jr.	—	—	—	—
f. Onderscheid in grondslagen tussen onvoorwaardelijke en voorwaardelijke verplichtingen	—	x	x	—	x
g. Boeking direct ten laste van eigen vermogen (niet toegestaan (N), alleen bij uitzondering toegelaten (U))	—	N	N	—	U

x = expliciet geregeld
 — = niet geregeld

TABEL 2

<i>Gegevens in de toelichting</i>	<i>IAS E 16</i>	<i>V.S. APB 8 annex FASB 36</i>	<i>Canada Hfd. 3460</i>	<i>U.K. Res. St. 10</i>	<i>Nederl. Afdg. 2.12.4</i>
<i>Algemeen</i>					
a. Bestaan pensioenregeling en aanduiding van de werknemersgroepen	—	×	—	—	—
b. Grondslag waardering balans en resultaatbepaling (accounting policies)	×	×	—	×	×
c. Wijze van fondsvorming buiten onderneming (funding policies)	×	×	—	—	—
<i>Gegevens in balans en winst- en verliesrekening</i>					
d. Posten verwerkt in resultaat, van aanmerkelijke betekenis voor de vergelijkbaarheid met vorig jaar	×	×	×	×	—
e. Balanspost back service (pos. of neg.)	×	—	—	—	—
f. Pensioenlast in resultaat begrepen	—	×	—	×	—
<i>Overige gegevens</i>					
g. Onvoorwaardelijke rechten, niet in balans gepassiveerd	×	—	—	—	nvt
h. Back servicekosten, nog niet als last genomen	—	—	×	×	×
i. Rentevoet	—	×	—	—	×
j. Datum laatste actuariële waardering	×	×	—	—	—
k. Informatie Ondernemingspensioenfondsen (cont.waarde van onvoorwaardelijke, van voorwaardelijke aanspraken en activa ter beschikking)	—	×	—	—	—
l. Back servicelasten, ervaringsaanpassingen (ontstaan in boekjaar, verwerking en financiering daarvan)	—	—	—	×	—

× = expliciet geregeld

— = niet geregeld

nvt = niet van toepassing